

Woord vooraf	6	3 Woordvormen en zinsbouw	55
1 Wat is Nedersaksisch?	8	3.0 Inleiding	55
1.0 Inleiding	8	3.1 Afleiding: verkleinwoordvorming	55
1.1 Nedersaksen spreken hun eigen regionale taal	8	3.2 Verbuiging: meervoudsvorming	61
1.2 Hoe verder in dit boek?	9	3.3 Verbuiging: grammaticaal geslacht	61
1.3 Het taalvermogen en... waar zit het Nedersaksisch dan?	10	3.4 Vervoeging: werkwoorden	64
1.4 Nedersaksisch vroeger: oorsprong en volgende fasen	13	3.5 Zinsbouw: de groene en rode volgorde	65
1.5 Nedersaksisch geografisch: taal en regio's op de kaart	19	3.6 Zinsbouw: het IPP-effect	66
1.6 Taalnamen voor het Nedersaksisch en zijn hoofdvariëteiten; een aantal termen	22	3.7 Zinsbouw: volgorde voorwerp- onderwerp	68
1.7 Grensgevallen	27	3.8 Zinsbouw: het wederkerend voornaam- woord	69
1.8 Literatuur voor verdere studie	28	3.9 Zinsbouw: variatie in de vervoeging van de eerste persoon meervoud	69
2 Klanken, hun patronen en regels	29	3.10 Literatuur voor verdere studie	70
2.0 Inleiding	29	4 Wereld van Nedersaksische cultuur: woordenboeken en hulpmiddelen, officiële status, instituten en onderwijs	73
2.1 De klanken van Centraal-Nedersaksisch Ommen en hun geschiedenis	29	4.0 Inleiding	73
2.2 Meer over de klanken van het Twents, van het Sallands en iets over het Urkers	36	4.1 De Nedersaksische woordenschat	74
2.3 De klanken van Drenthe	39	4.2 De regiospellingen	76
2.4 De klanken van Groningen	42	4.3 De grote woordenboeken en woorden- boekprojecten	78
2.5 De klanken van het Stellingwerfs	45	4.4 Hulpmiddelen zoals handwoorden- boeken, grammatica's en cursusboeken: welke zijn er en waar zijn ze?	83
2.6 De klanken van de Achterhoek	47	4.5 Status van het Nedersaksisch, bestuur- lijke verantwoordelijkheden en NGO's	84
2.7 De klanken van de Veluwe met Oost- Veluws en West-Veluws	49	4.6 Streektaalverenigingen en instituten	90
2.8 Nedersaksische stadstalen	51	4.7 Andere domeinen dan cultureel leven: onderwijs in het bijzonder	95
2.9 Literatuur voor verdere studie	53		

5	Kennis, gebruik, maatschappelijke status en positie tot oktober 2018	99	7.4	Landschapshistorisch onderzoek en Nedersaksische veldnamen	132
5.0	Inleiding	99	7.5	Beschrijvingen met verwijzingen naar literatuur over plaats-, veld- en waternamen	133
5.1	Status van het Nedersaksisch in de praktijk	99	7.6	Familienamen	134
5.2	Imago van de streektaal	102	7.7	Persoonsnamen	135
5.3	Persoonlijke belevingen	104	7.8	Verwijzingen naar literatuur en websites over familie- en persoonsnamen	138
5.4	Aantallen sprekers en lezers van het Nedersaksisch	105	8	Nedersaksische literatuur	139
5.5	De vernederlandsing van het Nedersaksisch	107	8.0	Inleiding	139
5.6	Literatuur voor verdere studie	112	8.1	Wat is literatuur in het Nedersaksisch?	139
6	Kennisverwerving en ontwikkeling: zoeken, ontdekken, beschrijven, verklaren	113	8.2	Literatuur in het Oudsaksisch	141
6.0	Inleiding	113	8.3	Literatuur in het Middelnederduits	142
6.1	Wat voor onderzoek is er in de afgelopen eeuwen gedaan?	113	8.4	Literatuur in de vroegmoderne tijd	143
6.2	Recent onderzoek en projecten die op stapel staan	121	8.5	Nedersaksische literatuur in de negentiende eeuw	144
6.3	Voor de toekomst: meer onderzoek, meer taalwetenschappers, meer publicatiemogelijkheden	124	8.6	De twintigste eeuw tot en met de Tweede Wereldoorlog	149
7	Nedersaksische namen: plaats-, veld- en waternamen, persoons- en familienamen	127	8.7	De periode na de Tweede Wereldoorlog tot de jaren zeventig	155
7.0	Inleiding	127	8.8	Vanaf de jaren zeventig tot heden	161
7.1	Toponiemen van het Nedersaksisch gebied: plaats-, veld- en waternamen	127	8.9	Uitleiding	171
7.2	Plaats-, veld- en waternamen in vergelijking met andere regio's: wat is eigen, wat is anders?	130	8.10	De belangrijkste bronnen bij dit hoofdstuk	174
7.3	Eigen status van plaats- en straatnamen	132	Publicaties over de Nedersaksische taal en literatuur en ander aangehaald of gebruikt werk bij de hoofdstukken 1 tot en met 7	175	
			Verantwoording kaarten, tabellen en afbeeldingen	182	
			Over de auteurs	183	

Wat is Nedersaksisch?

1.0 Inleiding

Wat verstaan we onder het Nedersaksisch? Tussen welke talen bevindt het zich, nu en in het verleden? Waar wordt het gesproken en uit welke delen bestaat het? De eigen kennis van het Nedersaksisch en het gebruik van die taal door één persoon vormt samen met die kennis en het gebruik van meer dan twee miljoen andere mensen de regionale taal Nedersaksisch in Nederland – hoe kunnen we die verzameling van kennis zien, hoe is die geleed, met welke termen en eventuele gevoelslading geven we namen aan de kleinere en grotere delen?

Waar komt het Nedersaksisch vandaan, waaruit is het ontstaan, welke fasen kent de geschiedenis en hoe was de verbreiding, vroeger en nu? In deze inleiding geven we een beeld. Aan het eind noemen we kort enkele direct aangrenzende variëteiten, omdat die regelmatig samen met het Nedersaksisch worden genoemd of ermee in verband worden gebracht.

1.1 Nedersaksen spreken hun eigen regionale taal

Vanouds spreken de bewoners van Oost- en Noordoost-Nederland Nedersaksisch. Dat is

een regionale taal die geen eenheidstaal of standaardtaal is geworden, maar die vanaf de tijd van de Grote Volksverhuizing en daarmee ook in de oudste fase al aanwezig moet zijn geweest in een groot deel van het oosten van ons land. Het Nedersaksisch van onze tijd wordt vaak, en niet ten onrechte, een eenheid in verscheidenheid genoemd. Het Gronings, Drents, Stellingwerfs, Sallands, Twents, Achterhoeks en Veluws noemen we vaak hoofdvariëteiten. Het zijn de eenheden die ook vaak worden aangeduid als streektalen. Daarbinnen kun je weer kleinere eenheden onderscheiden. Zo is binnen Groningen bijvoorbeeld het Westerwolds en Westerkwartiers en binnen Drenthe onder meer het Midden-Drents en Noord-Drents te vinden.

Het Nedersaksisch is dus de regionale taal waarvan de genoemde hoofdvariëteiten de diverse delen zijn. Naast het Nedersaksisch kennen we in Nederland nog twee andere talen die als regionale talen te boek staan: het Fries, vanouds gesproken in het grootste deel van de provincie Friesland, en het Limburgs, beperkt tot de provincie Limburg. De Utrechtse, Brabantse, Hollandse en Zeeuwse streektalen worden meestal als vormen van het Nederlands opgevat. Ze stammen vooral uit

het westelijke Oudnederlands (ook: 'Oudwest-nederfrankisch'). Daarnaast kent Nederland nog als historische maar niet-territoriale talen het Jiddisch en het Romani. Romani is de taal van de Roma, ook wel bekend als zigeuners. Natuurlijk worden er daarnaast in Nederland Turks, Marokkaans, Maleis en nog heel wat andere talen gesproken, die vaak als migrantentalen worden aangeduid.

Bij de inwoners die vanouds in het Nedersaksisch taalgebied leven zijn ook mensen uit andere delen van Nederland komen wonen, die Nederlands en vaak een andere in Nederland gesproken taal of dialect meenamen. Zo zijn ook migrantentalen deel gaan uitmaken van de samenleving. De Nederlandse samenleving is ook in Nedersaksisch gebied veelalig en daar komt de kennis van buurtalen als Engels, Duits en Frans nog bij.

Dit boek richt zich speciaal op het Nedersaksisch. Daaraan is, zoals in het Woord Vooraf al gezegd, behoefte en daarover willen we dus informeren. Zoals dat onlangs ook voor het Nederduits in Duitsland is gebeurd, klein maar fijn door Heiko Gauert (2017), en voor het Fries, uitvoeriger, door Versloot en Reitsma (2018).

1.2 Hoe verder in dit boek?

Wie meteen op zoek wil naar de structuur van de Nedersaksische taal kan doorbladeren naar hoofdstuk 2 voor de klanksystematiek en naar hoofdstuk 3 voor de woordvorming en zinsbouw. Zoals in alles moesten we keuzes maken en we wijzen de lezer in de slotparagrafen daarom op mogelijkheden tot zinvol verder lezen. Dat kunnen we niet uitputtend doen,

want er is heel veel gepubliceerd. Hoofdstuk 4 vertelt over de Nedersaksische woordenschat en brengt de voornaamste woordenboeken in beeld. Andere hulpmiddelen komen ook aan bod, waarna we overgaan tot de beschrijving van officiële status, taalzorg en -beleid, de uitvoerende taalinstituten en verenigingen. Hoofdstuk 5 geeft een beeld van de werkelijke positie, dat wil zeggen de kennis bij de bevolking, het feitelijke gebruik en het imago. Ook de 'vernederlandsing' is onderwerp van bespreking. Welke kennis werd eerder over het Nedersaksisch verworven, hoe gebeurde dat en wat voor onderzoek en kennisontwikkeling is er in onze tijd? Wat is verder nodig? Hierover gaat hoofdstuk 6. Hoofdstuk 7 geeft eerst een beeld van het Nedersaksisch in plaats-, veld- en waternamen. Het tweede deel gaat in op de persoons- en familienamen.

Wie zich liever meteen wil informeren over de Nedersaksische literatuur verwijzen we naar hoofdstuk 8. Dat geeft, opgedeeld in perioden, een overzicht van auteurs en de belangrijkste *schrieveri'je* uit het hele Nedersaksische gebied. De Nedersaksische literatuur blijkt veel meer te zijn dan lezers misschien verwachten en er valt nog veel, veel meer te ontdekken en te genieten. Daarom zijn er met name in dit hoofdstuk veel verwijzingen opgenomen.

Voorafgaande aan dit alles geeft hoofdstuk 1 enige basisinformatie. Wie allereerst meer algemene informatie tot zich wil nemen, vindt een positionering van het Nedersaksisch als psychologisch en cultureel fenomeen in paragraaf 1.3 en informatie over de taalhistorie in paragraaf 1.4. Nedersaksische regio's en Nedersaksisch op de (taal)kaart zijn de



onderwerpen van paragraaf 1.5, terwijl we in paragraaf 1.6 ingaan op de benamingen van de Nedersaksische taal. Een kleine groep van talen die ‘grenzen’ aan het Nedersaksisch stippen we aan in paragraaf 1.7.

1.3 Het taalvermogen en... waar zit het Nedersaksisch dan?

Het taalvermogen is een aangeboren iets, uniek voor de menselijke soort. Al voor de geboorte zijn de principes van de taalstructuur in de mens aanwezig en dat geldt, in heel abstracte zin, ook voor de beperkte mogelijkheden tot taalvariatie. Als we hier kortheids-halve eerst alleen op de zinsbouw focussen, dan gaat het om:

- de principes voor de bouwstructuur van de zin (dat is van zowel de interne bouw van de woordgroepen als van de opbouw van de zin uit die woordgroepen);
- de beperkte mogelijkheden tot verplaatsing binnen de zin.

De mogelijkheden tot variatie uiten zich in taalverschillen. Neem deze zin:

Zok mooi weer kan 'k gien genoeg van kriegén.
‘Zulk mooi weer kan ik geen genoeg van krijgen.’

De eerste zin is correct Stellingwerfs. De tweede zin is een letterlijke vertaling, maar die levert incorrect, ‘ongrammaticaal’ Nederlands op. ‘Van zulk mooi weer kan ik geen genoeg krijgen’ is wel grammaticaal, dus niet tegen de regels van de Nederlandse

grammatica. In de Stellingwerfse voorbeeldzin is *Zok mooi weer* uit de woordgroep *van zok mooi weer* helemaal naar voren verplaatst. Dat wil zeggen uit de positie zoals deze zin laat zien: *'k Kan gien genoeg van zok mooi weer kriegén*. In het Nederlands kan dat blijkbaar niet, de letterlijke vertaling is immers incorrect. In zowel Nedersaksisch als Nederlands doen zich verplaatsingen voor, maar de mogelijkheden verschillen. Of, zo wordt wel in een bepaalde taalkundige opvatting gezegd: in het Nederlands is de parameter (keuzemogelijkheid) die voor verplaatsingen geldt anders ingesteld dan voor het Nedersaksisch. In het Nedersaksisch telt de ‘grens’ van een voorzetselgroep als *van zok mooi weer* niet als ‘begrenzend’, in het Nederlands wel. Tijdens de ‘taalgroei’ van kinderen stellen zij hun verplaatsings(on)mogelijkheden onbewust af op het taalaanbod. Het horen van *Zok mooi weer kan 'k gien genoeg van kriegén* en meer zinnen van hetzelfde type zorgt voor de juiste instelling van de desbetreffende parameter in het eigen taalvermogen van kinderen voor wat betreft het Nedersaksisch.

Dat menselijk taalvermogen bevat naast zinsbouwprincipes als het ware een complex van vakjes met woorden, het ‘mentale lexicon’. Woorden uit de omgeving, Nedersaksisch of anderszins, worden langzaam maar zeker eigen. Ze komen vast te liggen in dat lexicon en er worden zinnen mee gemaakt dankzij de eigenschappen van die Nedersaksische woorden en de Nedersaksische zinsbouwprincipes.

Net als bij zinsbouw kunnen talen ook variëren in de opbouw van woorden, dat wil zeggen

hun vorming uit meerdere betekenisdragende eenheden ('morfemen'). We laten met een paar voorbeelden zien wat taalverwerpers zoal kunnen leren en dat is ook in deze gevallen anders dan wanneer wordt geredeneerd vanuit het Nederlands.

Het volgende woordvormingstype is erg productief en doet zich in ieder geval voor in het Stellingwerfse Nedersaksisch. In het Nederlands hoort bij werkwoorden met *be-* een lijdend voorwerp, zoals in *Ik beplant de tuin met rozen*. Het Stellingwerfs kent ook een mogelijkheid daarzonder, zoals blijkt uit *Wat beblaas ie!* 'waarom blaas je zo', *Wat bezeurt hi'!* 'waarover / waarom zeurt hij zo'. Dit werkwoordstype drukt het nutteloze, overdrevene van de handeling uit. Van deze optie maakt het Nederlands geen gebruik, maar het Stellingwerfs wel.

Ook uit de volgende bijvoeglijke naamwoorden in het Nedersaksisch blijkt een eigen woordbouwoptie. Het gaat om *waikschild* 'met weke schil' (Gronings) c.q. *wiekscheld* (Drents, Stellingwerfs), *haardschild* 'met harde schil' (Gronings) c.q. *ha(r)dscheld* (Drents, Stellingwerfs), *roegbekt* 'grof in de mond' (Drents, Stellingwerfs) en meer. Ook in Noord-Overijssel treffen we dit woordtype aan. Tegenhangers in het Nederlands laten zien dat daar *ge-* ingevoegd moet zijn, zoals blijkt uit bijvoorbeeld *grofgebekt* en *breedgeschouderd*. Bij de bijzondere *be-*werkwoorden van zopas hoort een regel die nog steeds productief is, zoals blijkt uit zinnetjes als *Wat be-app ie now weer!* en *Wat bescroll ie toch!* Bij *waikschild* en *roegbekt* lijkt dat niet zo te zijn, maar vaak zal de taalgebruiker de structuur onbewust

aanvoelen. Misschien zal hij er incidenteel nieuwvormingen mee maken.

Een bijzonder type bijwoordvorming met *weg* 'plaats' als kernwoord komt uit Salland, Achterhoek, Twente en Oost-Veluwe. Het blijkt uit woorden als *völderweggens* 'op veel plaatsen', *meerderweggens* 'op meer/sommige plaatsen', *anderweggens* 'op andere plaatsen', *smettewaegens* 'op een steenworp afstand' (*smette* is van 'smijten') en meer. Er zijn vijftien subtypen van deze bijwoordvorming gesig-naleerd. De eenmalige score *mangswaegens* 'op sommige plaatsen' kan een incidentele uitbreiding zijn op basis van het aangevoelde woordvormingspatroon.

Dergelijke woorden slaan taalgebruikers op in hun mentale lexicon. De woordvormingsregels die erbij horen zijn meestal goed te herkennen. Het Nedersaksisch kent een aantal andere 'regels' of 'patronen' dan het Nederlands. Toch is er, afgezien van duidelijke verschillen, heel veel hetzelfde aan woordvormingsmogelijkheden. Voorbeelden zijn *ankopen* naast Nederlands 'aan-kopen', *hoessleutel* naast Nederlands 'huissleutel', enzovoorts. Dat geldt trouwens in meer of mindere mate voor alle Germaanse talen en niet alleen voor het Nedersaksisch in vergelijking met het Nederlands. Sowieso zijn natuurlijk alle talen in enige mate gelijk doordat ze de zogenoemde universele eigenschappen delen.

De klankcomponent van de taal wordt gevormd door de combinatiemogelijkheden van klinkers en medeklinkers binnen de lettergrepen, de regels voor klankaanpassingen binnen de lettergreep en over de lettergreep-

grens heen en de regels voor klemtoon. Er zijn grote verschillen in klank met het Nederlands en andere Germaanse talen, maar ook binnen het Nedersaksisch doen zich, in beperkte mate, verschillen voor. Zo leren taalverwerwers van sommige Nedersaksische variëteiten *sk* aan het begin van lettergrepen, niet *sch* zoals elders. Ook is er onderscheid in variëteiten mét en zonder *h* (zie ook kaart 2.2). Zulke bijzonderheden ('het ene kan wel, het andere niet') maken deel uit van de condities op de lettergreepstructuur van ieders persoonlijke taalsysteem. In een tweetalige omgeving met in het Nedersaksisch *sk* en met Nederlands *sch* leert een kind in de eerste taal *skaop* zeggen en in de tweede *schaap*.

Een sterk onderscheidend klankverschil met het Nederlands dat voor bijna het gehele Nedersaksische taalgebied geldt, uit zich in woorden als Nedersaksisch *loopm* tegenover Nederlands *lope* 'lopen'. De sjwa (-*e*) uit het middeleeuwse Nedersaksisch *lopen* is weggefallen; in de

denkbeeldige tussenvorm *loopn* ontstaat dan *m* uit *n* doordat de *p* erop stuit, waarbij de *n* zich aanpast ('progressieve assimilatie'). De *n* wordt zo dus tot lipmedeklinker, net zoals de *p* dat is. In dit soort lettergrepen kunnen talen zo te zien in elk geval twee natuurlijke kanten op. Het Nedersaksisch koos de laatstgenoemde optie, het Nederlands de eerste: het verlies van *n*.

Wie Nedersaksisch kent, heeft eigen Nedersaksische bouwprincipes en regels in zijn taalvermogen evenals een eigen lexicon, met daarin Nedersaksische woorden, vaste verbindingen en uitdrukkingen. Dat is niet anders dan bij welke taal iemand ook leert. Het is vooral het verschil in klankontwikkeling door de eerdere eeuwen heen dat maakt dat het Nedersaksisch heel anders is dan het Nederlands en ook anders dan het omringende Duits, Engels en Fries. De taalspecifieke ontwikkelingen voor wat betreft de woordvorming, de zinsbouw

Onbewuste en bewuste kennis

Net als bij andere talen zuigen kinderen en vroege of late tweede taalverwerwers ook het Nedersaksisch van hun omgeving op: de woordenschat met daarbij de klanksamenstellingen van de woorden, de specifieke woordvorming en de zinsmogelijkheden. Dat dit zo gebeurt is niet anders voor het Nedersaksisch dan voor andere talen. Als één ouder Nedersaksisch tegen het kind spreekt en de ander bijvoorbeeld Nederlands, dan krijgt het kind alvast twee talen mee.

Het idee is dat taalverwerving vooral onbewust of vrijwel onbewust gebeurt. Dat betekent niet dat het kind zich niet op jonge leeftijd al kan realiseren dat er taalverschillen zijn en die ook aan personen en situaties koppelt. 'Pake, jij zegt *buten* en ik zeg *buiten*', zei mijn kleinzootje van 2½ jaar spontaan. In Nederlandse zinnen gebruikt hij soms Stellingwerfs *schure* bij zijn grootouders. 'Maar thuis hebben we óók een *schuur*,' zegt hij. En moeder zegt: 'Ja, Pake zegt ook wel *Vot d'r mit, hè?*' 'Ja,' zegt de kleine taalbeschouwer, 'maar ik zeg ook *Vot d'r mit!*' En hij duwt zijn kleine broertje spelenderwijs opzij. (H.B.)

en de betekenissen hebben eveneens een onderscheidend effect.

Er wordt nog wel eens gedacht dat regionale talen en dialecten verwerpelijk zijn omdat het om foute taal zou gaan. De informatie die in dit boek wordt gegeven, laat zien dat het met het Nedersaksisch niet principieel anders gesteld is dan met andere talen. Het Nedersaksisch varieert, net als andere talen, op universele mogelijkheden. Alleen hebben uitingen in het Nedersaksisch, gesproken of geschreven, vaak een lagere maatschappelijke waardering dan bijvoorbeeld het Nederlands. Ten onrechte, en dat al helemaal in taalkundig opzicht.

1.4 Nedersaksisch vroeger: oorsprong en volgende fasen

Het *Oudsaksisch* – dat klinkt als de grijze oudheid. Maar zo grijs is die nu ook weer niet. Vanaf ± 1300 voor Christus kreeg het deel van het zogeheten *Indogermaans* dat in zuidelijk Scandinavië en het noordwestelijk deel van het huidige Duitsland werd gesproken, langzamerhand en in toenemende mate eigen kenmerken. De sprekers worden vanouds Germanen genoemd en hun taal heet

Germaans. De oudste fase van het Germaans heet *Oergermaans*, ook wel *Protogermaans* of *Oudgermaans*. Het tijdperk van die taal loopt tot rond het begin van de jaartelling.

De Germanen trokken naar het zuiden en waren tegen 500 voor Christus al in – onder meer - het gebied van het huidige Nederland. Vanaf ongeveer het jaar nul ontstonden er door interne veranderingen drie hoofdgroepen binnen het Germaans: Westgermaans, Noordgermaans (met de Scandinavische talen als vervolg) en Oostgermaans (nu uitgestorven, maar nog bekend door met name het Gotisch). Het Westgermaans groeide vanaf ± 500 na Christus uiteen tot de hoofddialecten *Oudfrankisch* (of *Oudnederlands*), *Oudhoogduits*, *Oudfries* en *Oudsaksisch* (of *Oudnederduits*).

Het Oudsaksisch ontwikkelde zich in het gebied waar nu Noordwest-Duitsland en Oost-Nederland zijn. In Oost-Nederland waren eerst andere Germaanse bevolkingsgroepen dan de Saksen, met name de Franken. Toen echter in 270 na Christus de Romeinse limes bezweek - de verdedigde grens, met name langs de Rijn - trokken zij naar het zuiden. Saksische groepen vulden de ruimte in oostelijk Nederland op. Het Oudsaksisch ontwikkelde zich in Noordwest-Duitsland en Oost-Nederland vanaf

<p>Nedersaksisch (in ons gebied) Oudsaksisch: 500-1150 Middelnederduits (of Westelijk Middelnederduits, Middelnedersaksisch, Oostelijk Middelnederlands): 1150-1550 Nieuwnederduits (of Nieuwnedersaksisch): vanaf 1550</p>	<p>Nederlands Oudnederlands: 500-1200 Middelnederlands: 1200-1500 Nieuwnederlands: 1500-nu Vroegnieuwnederlands: 1500-1700</p>	<p>Fries Oudfries: 500-1400 Middelfries: 1400-1550 Nieuwfries: 1550-nu Vroegnieuwfries: 1550-1800</p>
---	---	--

Tabel 1.1. Fasen van het Nedersaksisch, Nederlands en Fries.

± 500 na Christus. Daarna volgde de periode van het Middelnederduits. Zie verder tabel 1.1.

Het Oudsaksisch werd tot aan de Elbe gesproken en in het noorden tot aan Kiel. Vanaf eind tiende tot in de veertiende eeuw was er een sterke migratie naar oostelijker gebieden en dat bracht het Nedersaksisch/Nederduits mee. In Nederland reikte het Oudsaksisch tot en met de Veluwe, in het noorden tot en met de stad Groningen (zie kaart 1.1). De Groninger Ommelanden waren eerst Friestalig, maar rond ± 1500 was het Fries geheel vervangen door het Nedersaksisch. Dat was vooral uit de stad overgenomen, maar ook migratie van elders, met name vanuit Drenthe, was een factor.

Veranderingen in en vanaf het Oudsaksisch

Het Oudsaksisch veranderde langzaam maar zeker. In onbeklemtoonde lettergrepen sletten de volle klinkers af. In ± 1150 hadden dat proces en andere veranderingen hun beslag gekregen. Door de reductie van onder meer de *o* en de *a* kwam de klinker tevoorschijn die we ook kennen uit de tweede lettergreep van Nederlands *lopen* en *laten*. Die woorden kwamen zo

uit het Oudnederlands en ze kwamen zo ook uit het Oudsaksisch - en met dat laatste ook in de volgende taalfase van het Saksisch: het Middelnederduits (± 1150 - ± 1550). Die taal is vooral bekend als schrijftaal van de Hanze, ook van de Hanzesteden in ons Nedersaksische gebied. Dat waren Groningen, Oldenzaal, Ommen, Kampen, Zwolle, Elburg, Hasselt, Hattem, Harderwijk, Deventer, Rijssen, Doesburg en Zutphen. Daarnaast zijn veel teksten van de Moderne Devotie, met als kernregio de IJsselstreek en met een sterke uitstraling naar Duits gebied in het Middelnederduits gesteld, zoals geschriften in bestuurs- en rechtsverkeer, stadsrekeningen en rekeningen en andere stukken van instellingen en kronieken. Vaak genoemd worden de kronieken van de Groningers Sicko Benninge en Abel Eppens. Een ander bekend voorbeeld is het Drentse *ordelenboek*; het bevat uitspraken van de Etstoel, het oogste rechtsorgaan in middeleeuws Drenthe.

De Middelnederduitse teksten gaven niet een duidelijk, laat staan een zeker beeld van de uitspraak. Van de schrijfcetra ging wel een normaliserende invloed uit, maar toch

Algemeen	
5 ^{de} tot en met 10 ^{de} eeuw	Vroege Middeleeuwen
11 ^{de} tot en met 15 ^{de} eeuw	Late Middeleeuwen
16 ^{de} en 17 ^{de} eeuw	Vroegmoderne tijd
Specifiek voor het Nedersaksische gebied	
± 350 - ± 750	Saksische periode (afgezien van de Groninger Ommelanden)
Vanaf ± 750	Tijd van Frankische overheersing in het Saksische gebied

Tabel 1.2. Gebruikelijke indeling van historische perioden.



Kaart 1.1. Het gebied van het Oudsaksisch en Middelnederduits, met daarnaast Oudfries en Oudnederlands.